

ТРАНСГЕНЕРАЦЫЙНАЯ ТРАЎМА Ў АПОВЕСЦІ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА «ЦІХАЯ ПЛЫНЬ»

П. А. Давыдава

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск;

palinadavydava@gmail.com;

навуц. кір. – Г. М. Бутырчык, канд. філал. навук, дац.

У дадзеным артыкуле даследуецца трансгенерацыйная траўма ў аповесці Максіма Гарэцкага (1893 – 1938) «Ціхая плынь» (1930). Вызначана, што перадача трансгенерацыйнай траўмы адбываецца ад пакалення дзеда да пакалення ўнука (хлопчык Хомка). Знаходжанне галоўнага героя ў неспрыяльных кантэкстах абумоўлівае атрымання трансгенерацыйнай траўмы. Згубныя кантэксты прасочаны на розных узроўнях: гістарычным, сацыяльна-эканамічным, культурным. У аповесці не адбываецца пераадолення траўмы, паколькі герой-«руйнавальнік цыкла» забіты на вайне.

Ключавыя словы: трансгенерацыйная траўма; пакаленне; «руйнавальнік цыкла»; перадача траўмы; кантэкст.

Твор Максіма Гарэцкага (1893 – 1938) «Ціхая плынь» упершыню быў надрукаваны ў газеце «Известия Смоленского Совета» пад назвай «За што?» (1918) у перакладзе на рускую мову. Пазней у аповесць дадаваліся іншыя часткі, былі выданні пад назвамі «Ціхія песні» (1926) і «Ціхая плынь» (1930). У апавяданнях антываеннай тэматыкі («Літоўскі хутарок» [2], «Рускі» [5], «Генерал» [1], «На этапе» [3], «Пакінутыя хаты» [4]) Максім Гарэцкі дакладна апісвае псіхалагічны стан галоўных герояў, чыя псіхіка пацярпела ад ваеннай рэчаіснасці і навакольнай трывогі. Падзеі ў аповесці «Ціхая плынь» адбываюцца прыкладна за 20 гадоў да пачатку вайны і ў яе першыя дні. Аўтар паказвае не толькі гісторыю хлопчыка Хомкі, але і яго стасункі з бацькамі, згадвае пра дзеда. Адпаведна, можна прасачыць, якім чынам звязаныя некалькі пакаленняў.

Варта звярнуць увагу, што першапачатковая назва «За што?» змянялася два разы: быў варыянт «Ціхія песні» і канчатковы – «Ціхая плынь». Назва твора знаходзіцца ў моцнай пазіцыі, таму нясе пэўны сэнс для аповесці. Назву «За што?» можна інтэрпрэтаваць і з гледзішча асабістага досведу герояў (за што яны трываюць пакуты?), і з універсальнага біблейскага гледзішча («чаму Ты Мяне пакінуў» (Евангелле ад Мацвея, 27:46); «чаму?» атаясамліваецца з «за што?»).

Назва «Ціхія песні» тлумачыцца народнай культурай. У цяжкія часы выратаваннем для людзей робяцца песні. Даючы такую назву твору, Максім Гарэцкі спалучае народны жанр песні з сэнсавым напаўненнем аповесці: кожны герой спявае сваю «ціхую песню», на пярэдні план выступае песня хлопчыка Хомкі.

Загалавак «Ціхая плынь» робіць твор больш абагульненым у гістарычным кантэксце. У свеце заўсёды адбываецца супрацьстаянне гісторыі (афіцыйнай, «калектыўнай» версіі) і рэцэпцыі гісторыі (сведчанні канкрэтных людзей).

Плыню можна назваць жыццё чалавека, адпаведна, «Ціхая плынь» – твор-сведчанне пра ціхае жыццё аднаго чалавека.

У 1960-ыя гады ў псіхалогіі і культуралогіі з’яўляюцца паняцці трансгенерацыйнай траўмы і трансгенерацыйнай перадачы. Нягледзячы на тое, што дадзеныя азначэнні з’явіліся пасля Другой сусветнай вайны і Халакосту, іх прымяненне дарэчнае і да ранейшых трагічных часоў. Трансгенерацыйная траўма – гэта псіхалагічныя і фізіялагічныя наступствы, якія траўма, перажытая людзьмі, прыносіць наступным пакаленням у групе. Трансгенерацыйная перадача ажыццяўляецца несвядома, змест апынаецца затоемым, бо трансляваны праз пакаленні матэрыял замоўчаны і несвядомы праз яго траўматычную прыроду [12]. Вывучэннем трансгенерацыйнай траўмы і перадачы займаліся Рэнэ Лафорг (настаўнік Ф. Дальто), Франсуаза Дальто [7], Нікола Абрахам [10], Марыя Тэрэк [10], Ан Шутцэнбергер [9]. З гэтага гледзішча можна прааналізаваць аповесць «Ціхая плынь» Максіма Гарэцкага.

Галоўны герой твора, хлопчык Хомка, існуе ў пэўным кантэксце: як у глабальным сэнсе (гістарычны, сацыяльна-эканамічны, культурны кантэкст), так і ў лакальным (сям’я, сацыяльныя стасункі). Кантэкст (у псіхалогіі) [лац. contextus-цесная сувязь, злучэнне] – сістэма ўнутраных і знешніх умоў паводзін і дзейнасці, якая ўплывае на асаблівасці ўспрымання, разумення і пераўтварэння суб’ектам канкрэтнай сітуацыі, абумоўлівае сэнс і значэнне гэтай сітуацыі як цэлага і яе кампанентаў [11]. Аповесць «Ціхая плынь» пачынаецца раздзелам «Забыты край», у якім аўтар апісвае заняпад вёскі Асмолава: навокал цішыня, разбураныя забытыя будынкі, голад. Абстаноўка зусім не спрыяе добраму жыццю, але людзі змагаюцца з гэтым: «Адылі ж і тут бываюць гульні і смех, ігрышчы і вечарынкi» [6, с. 248]. У такім неспрыяльным кантэксце вырастаюць дзед і бацька (суадносна, і маці) галоўнага героя.

Упершыню хлопчык згадваецца зусім малым, ледзь не бездапаможным у пустой хаце, бо маці мусіць працаваць: «А вы зірніце на жывое. Яно сярод хаты, на земляной падлозе, збітай у ямкі і залітай памыйкамі, *сядзіць* на кучы кійкоў і бляшанак, *сядзіць*, па-турэцку падтуліўшы ногі, *сядзіць* ля місы, у якой рулі з пастаялкі, хлеба, мух і смяцця. Круглыя дзіцячыя вочакі, зарумзаныя і пахмурныя, з безнадзейным подзівам уталопяцца на вас. І патроху з’яўляецца свядомасць: чаго вам трэба? Бо вы – не маці, што зачыніла яго, не маючы большых дзетак-нянec, і сышла на дзень-год у поле жаць авёс, сышла і не ідзе пакарміць яго і абцерці носік. Вы разважаеце: хлопчык гэта ці дзяўчынка? – Ці не ўсё роўна: доля ж аднакава.

Гэта – герой нашае гісторыі Хомка.

Гэта – яго дзіцячая пара» [6, с. 252].

Максім Гарэцкі выкарыстоўвае складаны сказ з лексічным паўторам (выказнік «сядзіць»), выказнікі дапаўняюцца разгалінаванымі даданымі часткамі, таму ў аўтара атрымліваецца паступова павышаць драматычнасць вобраза дзіцяці.

Адпаведна, з маленства хлопчык знаходзіцца ў самоце, яму бракуе ўвагі і клопату, да таго ж, ён не мае магчымасці задаволіць свае фізіялагічныя патрэбы (харчаванне, догляд).

Адным з найважнейшых складнікаў фарміравання асобы з'яўляецца сям'я. Хомка мае маці, якая шмат працуе, і бацьку, які часта выпівае і прыносіць пакуты навакольным людзям, у тым ліку сваёй сям'і: «Уп'ецца і шалее чалавек. Зазвычай ціхі, ён, упіўшыся, прэ сваю нешчаслівую жонку Домну мала не досмерці. Кідае з усяе сілы гаршкі і міскі і кулаком, адным махам, крышыць вокны – толькі пасыплецца ды зазвініць... З дубцом у руцэ выходзіць сварыцца з кім-небудзь за свае крыўды» [6, с. 253]. Хомка жыве ў атачэнні гвалту і недаверу, што спараджае яго паводзіны па-за межамі сям'і (школа). Хомкаў бацька цягае ўзімку сына на бровар, хоць хлопец «душыцца ад гарэлачнага паху» [6, с. 263], мерзне, а калі яго падазраюць у крадзежы, бацька толькі ў апошні момант заступаецца за Хомку. Бацька выпускаў злосць на вачах у Хомкі, забіў кабылу і ўдарыў маці: «Але-ткі забрытаў, сціснуў ёй храпы нахрапнікам і прывязаў за повад да разложыстай вярбы. Выкрышыў у плоце падгнілы знізу, але здаравенны кол, сцяў абяруч і ну бастоліць дурнаватую жывёліну. Заб'е! Авохці! Дадушы, заб'е! Дрыжыць усё ў Хомцы, як струна. Штосьці во-во парвецца... І вурзнулася аб зямлю падбітая кабыла. Выцягнула, як дылда, свае нязграбныя ногі. Бяжыць туды, выючы, матка, бягуць на гвалт людзі. Трахнуў Юрка кулаком і жонку па галаве. Куламоса і выцё!» [6, с. 277] Хомка плача найперш па кабыле, а не па маці, бо мець сваю кабылу было рэдкасцю, дзеля гэтага «пайшлі недаспаныя раніцы дзяцей, што бегалі ў грыбы, збіраючы іх на продаж і рызыкуючы трапіць пад бізун панскага аб'ездчыка» [6, с. 277]. Так жылі і іншыя чальцы роду, адпаведна, Хомку перадаліся іх звычкі і пакуты.

Паводзіны бацькі абумоўленыя папярэднімі пакаленнямі. Дзед Хомкі ў перыяды злосці таксама звяртаўся да гвалту: «Наогул, у іхнім родзе ўсе нейкія дзівакі. У вялікай злосці яны могуць забіць свайго супарата. Дзед Хомчын смаліў жывую свінку... Доўга ганяўся ён па двары з даўбнёю і аніяк не мог уцэліць, каб бэцнуць рухавай свінцы якраз за вухам, каб адразу асвятлылася. А ткі ён накінуў ёй на шыю пятлю з грубай вяроўкі, і, хоць скуголіла страшэнна, выцягнуў ён паланянку на канаплянішча, прыкруціў да каляка, глыбока ўбітага ў зямлю даўбнёю, і наваліў усю салому. І запаліў... Свіння крычала, плакала, шалела, ірвалася на дыбкі, ёрзала азадкам па зямлі, возячы на сабе вялікае вогнішча, урэшце, схопілася за каляк зубамі, як злы сабака» [6, с. 254]. Разам з бедным жыццём у родзе Хомкі заўсёды было п'янства: «У родзе героя нашае гісторыі было колькі, ад бацькі-дзеда і далёка-далёка ўтару, слаўных выпівак...» [6, с. 262] Адпаведна, усе пакаленні былі выхаваныя ў падобных умовах, як і Хомка.

Траўмаваныя папярэднікі галоўнага героя намагаюцца перажыць галечу з дапамогай выпіўкі, што прыводзіць да стасункаў, пабудаваных на гвалце, страху і змоўчванні. Траўмы, якія меліся ў пакалення дзеда, былі перададзеныя бацьку, і ад іх працягвае пакутаваць Хомка. Выхаванне адбываецца

паводзінамі і ўчынкамі, таму Хомка пераймае пачуццё злосці, хоць і ў меншай ступені.

Калі галоўны герой трапляе ў школьнае асяроддзе, то не можа за сябе пастаяць, бо яго апаноўвае пачуццё страху. Хлопца прымушаюць вучыцца на незразумелай яму мове, а за памылкі караюць, што накладвае дадатковы адбітак на атрыманыя ў спадчыну траўмы. У школе ў момант крыўды і несправядлівасці Хомка ўпершыню злучае, як бацька: «Хомка, як скрозь туман, зразумеў, у якую вялікую бяду, *сорам ад людзей і страх ад бацькі* ён так неспадзявана трапіў. Сэрца яго зайшлося... І тут Хомка быццам здурнеў – *першы раз у жыцці сваім...* Ён усхапіўся з снегу на ногі, паставіў бірку *якраз пасярод, на паднятае калена – і з шалёнай, як у бацькі, злосцю – рраз!* – пераламіў яе...» [6, с. 262] Дадзеная рэакцыя некантраляваная, бо хлопец пераняў паводзіны свайго бацькі. Максім Гарэцкі выкарыстоўвае аднародныя члены сказа з недапасаванымі азначэннямі («сорам ад людзей», «страх ад бацькі»), такая будова дае чытачу магчымасць больш поўнага ўяўлення апісаных эмоцый. Сказ «Першы раз у жыцці сваім» пабудаваны інверсіўна. Інверсія характэрная для паэтычнага сінтаксісу, адпаведна, Максім Гарэцкі набліжаецца да лірызаванай прозы, якая моцна праявілася ў цыкле «Сібірскія абразкі». Пры гэтым найбольш частая рэакцыя хлопчыка на стрэсавыя сітуацыі – заміранне і слёзы: «Хомка заплакаў гаручымі слязьмі і паплёўся дамоў» [6, с. 262]. Такая індывідуальная рэакцыя абумоўленая сукупнасцю кантэкстаў, у якіх жыве і выхоўваецца галоўны герой.

Хомка быў парабкам і не меў свайго адзення, у якім можна было б пайсці на кірмаш, але яму дапамог Пятрок. Хомка ўпершыню спрабуе стасавацца з дзяўчынай Гануткай, але пасля бачыць яе з хлопцам, які адзначае непаўнавартасны і бедны выгляд Хомкі: «“Батрак... хварсіць у чужых ботах і ў гнілым брылі” . Хомчыны рукі адразу асцюдзянелі. Яму нястрымана хацелася кінуцца на ворага, і кінуўся б, каб толькі не было тут гэтае Гануткі. Добрая ж і яна! Ды гостры гнеў хутка *зацяміўся цяжкім прыгнётам, распаччу і злосцю да ўсяго на свеце – так, як бывала і ў яго дзеда і ў бацькі, алкаголікаў*» [6, с. 289]; «Ён пакараўся Петраку, ішоў, поўз, смяяўся, крычаў, і паяў, і хацеў плакаць...» [6, с. 290].

Найбольш спакойныя і радасныя моманты Хомка перажывае ў снах. Максім Гарэцкі стварае кантраст паміж сном/трызненнем і рэчаіснасцю, каб падкрэсліць, што рэальнае наваколле для героя часта робіцца несправядлівым і пакутным. Акрамя таго, сны адыгрываюць важную ролю ў сюжэтна-кампазіцыйнай пабудове твора. Максім Гарэцкі на працягу аповесці ўстаўляе часткі са снамі Хомкі, якія звязваюць апавядальныя часткі ў адно цэлае. Кожны сон заканчваецца эмацыйным супадзеннем з рэчаіснасцю (хлопчыку сніцца, што яго будзяць, і на яве яго будзіць бацька) – гэта адзіная кропка сутыкнення рэчаіснасці і сну. Такі прыём дазваляе адначасова і працягнуць апавед, і стварыць кантраст.

Раптоўна пачынаецца вайна, сутнасць якой нікому незразумелая: «Так пачалася тая страшная вайна, і ўва ўсіх тады была толькі адна пацеха: вайна, як пішуць, будзе вельмі кароткая, скончыцца яшчэ нават, можа, да зімы» [6,

с. 291]. Хомку забіраюць у войска на два гады раней, бо ў запісе даты нараджэння была зробленая памылка. На працягу аповесці Хомка некалькі разоў задае пытанне «За што?», гэтыя ж словы з’яўляюцца апошнімі словамі героя: «“За што? – са слязьмі і так ціха, што не чуваць і сабе самому, пытаецца Хомка, – за што?!” – шэпча ён усё цішэй. І глыбокая, распачлівая крыўда кроіць яму сэрца» [6, с. 298]. Характэрна, што перад смерцю хлопец упадае ў сненні-трызненні, дзе ўсё спакойна, гэта надае фіналу твора большай трагічнасці. У сне ён бачыць бацькоў, якія рэжуць авечку. Бацькі не заўважаюць, што авечка цяжарная, таму спыняецца не толькі яе жыццё, але і жыццё ненароджаных ягнятак. Аўтар спалучае сон з рэчаіснасцю: «– Бараны былі б... не шкода! [сон] – Што вы, братцы, разлягліся спаць, як бараны? Жыцця не шкода? [рэчаіснасць]» [6, с. 297]. Адразу пасля гэтага сну вайскоўцаў будзяць, бо ляцяць снарады. У Хомку трапляе снарад, і герой шэпча апошнія словы. Гэтыя словы прамаўляюцца, нібыта ў сне. Адпаведна, апошні сон завяршае ўсе папярэднія і робіцца забыццём.

У манаграфіі, прысвечанай Максіму Гарэцкаму, М. І. Мушынскі згадвае, што ў першапачатковым варыянце аповесці прадзед пракляў свайго сына (дзеда Хомкі) за смаленне жывой свінні і не паспеў зняць праклён, бо раптоўна памёр. Гэтай мастацкай дэтאלлю Максім Гарэцкі засяроджваў увагу на тым, што людзі адказныя за свае ўчынкі і вопыт продкаў перадаецца наступным пакаленням. М. І. Мушынскі апісвае сутнасць трансгенерацыйнай траўмы, але не называе з’явы: «Бязрадаснае жыццё Хомкі і яго трагічная смерць у першы ж дзень знаходжання на вайне – гэта як бы і была праява няўмольнага лёсу, ад якога няма паратунку, бо за віну дзядоў і прадзедаў, выходзіць, расплачваюцца іх нашчадкі, самі ні ў чым не вінаватыя? Але ж на нядобрыя ўчынкі дзядоў штурхалі несправядлівыя жыццёвыя абставіны, таму гэтыя абставіны павінны быць зменены» [8, с. 168]. Вядома, што не зняты праклён з’яўляецца толькі вясковым паданнем, а рацыянальнае тлумачэнне знаходзіцца ў трансгенерацыйнай траўме.

М. І. Мушынскі адзначае: «Трагічнае гучанне твора ўзмацняецца тым, што багатыя патэнцыі Хомкі засталіся незапатрабаванымі і неажыццёўленымі. Іх забрала вайна, на якой так нечакана і бяссэнсна загінуў хлапчук» [8, с. 177]. Нягледзячы на тое, што галоўны герой мае трансгенерацыйную траўму, якая перадаецца яму ад дзеда і бацькі, Хомка мае пачуццё ўласнай годнасці і дабрыні да свету: дзеліць сваю яечню паміж малодшымі братамі і сёстрамі і бацькамі, падымае акуляры настаўніка, які выгнаў яго са школы. Хомка мае духоўны патэнцыял да таго, каб пераадолець і асэнсаваць трансгенерацыйную траўму і стаць «руйнавальнікам цыкла» (cycle breaker), але вайна пазбаўляе героя такой магчымасці. Траўматычны цыкл не перарываецца, а ідзе на новае кола.

Максім Гарэцкі атаясамліваў вобраз Хомкі з вобразам беларуса. Адпаведна, траўма Хомкі з’яўляецца агульнай траўмай беларусаў. Калектыўная і гістарычная траўмы – гэта падвіды трансгенерацыйнай траўмы, якія можна выдзеліць на ўзроўні нацыі.

Такім чынам, трансгенерацыйная траўма ў аповесці Максіма Гарэцкага «Ціхая плынь» перадаецца ад пакалення дзеда галоўнага героя да самога Хомкі. Трансгенерацыйная траўма абумоўленая знаходжаннем героя ў неспрыяльных, згубных кантэкстах (гістарычны, сацыяльна-эканамічны, культурны (галеча, нездаровыя міжасабовыя стасункі, брак якаснай адукацыі)). Пераадоленне траўмы не адбываецца, бо верагодны «руйнавальнік цыкла» забіты на вайне, і трансгенерацыйная траўма пачынае новае кола.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Гарэцкі, М. Генерал / М. Гарэцкі // Збор твораў: у 4 т. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1984. – Т. 1 : Аповяданні 1913 – 1930. – С. 181–188.
2. Гарэцкі, М. Літоўскі хутарок / М. Гарэцкі // Збор твораў: у 4 т. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1984. – Т. 1 : Аповяданні 1913 – 1930. – С. 140–154.
3. Гарэцкі, М. На этапе / М. Гарэцкі // Збор твораў: у 4 т. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1984. – Т. 1 : Аповяданні 1913 – 1930. – С. 206–211.
4. Гарэцкі, М. Пакінутыя хаты / М. Гарэцкі // Збор твораў: у 4 т. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1984. – Т. 1 : Аповяданні 1913 – 1930. – С. 279–280.
5. Гарэцкі, М. Рускі / М. Гарэцкі // Збор твораў: у 4 т. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1984. – Т. 1 : Аповяданні 1913 – 1930. – С. 154 – 158.
6. Гарэцкі, М. Ціхая плынь / М. Гарэцкі // Выбраныя творы; уклад. Р. Гарэцкага і Т. Голуб, прадм. і камент. Т. Голуб. – Мінск : Кнігазбор, 2009. – С. 243–298.
7. Дольто, Ф. На стороне ребенка. / Ф. Дольто; пер с фр. Е. В. Баевской. – Екатеринбург : Рама Паблишинг, 2013. – 720 с.
8. Мушынскі, М. Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі: жыццёвы і творчы шлях Максіма Гарэцкага / М. Мушынскі. – Мінск : Беларуская навука, 2013 – 543 с.
9. Шутценбергер, А. А. Синдром предков: Трансгенерационные связи, семейные тайны, синдром годовщины, передача травм и практическое использование геносоциогаммы / А. А. Шутценбергер; пер. с фр. И. К. Масалкова. – М. : Изд-во Института психотерапии, 2005. – 256 с.
10. Abraham, N. Secrets and posterity: The theory of the transgenerational phantom. / N. Abraham, M. Torok. – London : University of Chicago Press, 1994. – P. 165–171.
11. Вербицкий, А. А. Контекст (в психологии) [Электронный ресурс] / А. А. Вербицкий. – Режим доступа: [https://www.insai.ru/slovar/kontekst-0#:~:text=Контекст%20\(в%20психологии\)%20%5Влат.%20contextus,как%20целого%20и%20ее%20компонентов](https://www.insai.ru/slovar/kontekst-0#:~:text=Контекст%20(в%20психологии)%20%5Влат.%20contextus,как%20целого%20и%20ее%20компонентов). – Дата доступа: 10.04.2023.
12. Ханелия, Н. В. Современные представления о трансгенерационной передаче травмы [Электронный ресурс] / Н. В. Ханелия. – Режим доступа: <https://psyjournal.ru/articles/sovremennye-predstavleniya-o-transgeneracionnoy-peredache-travmy>. – Дата доступа: 10.04.2023.